

Van bakkerij tot Woodstock
Historische armenzorgwandelning Den Haag



Duizend jaar Haagse armenzorg in twee uur

Van bakkerij tot Woodstock
Historische armenzorgwandeling Den Haag

Diaconie Protestantse
Gemeente te 's-Gravenhage



STEK
voor **Stad en Kerk**

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

Handleiding

Deze wandeling door het oude centrum van Den Haag, start en finish bij de Lukaskerk aan het Om en Bij, voert langs twintig plaatsen en gebouwen die een rol hebben gespeeld en soms nog spelen in de Haagse armenzorg, van protestantse en katholieke kerken, van joodse en islamitische organisaties, maar ook van de gemeentelijke overheid. De wandeling duurt ongeveer twee uur en is vanzelfsprekend naar believen in te korten of uit te breiden.

De hiernavolgende teksten bieden informatie over de betreffende locatie en de geschiedenis van de armenzorg die met deze plek verbonden is. De informatie is weliswaar historisch verantwoord, maar niet uitputtend. Toch is de hoeveelheid informatie aanzienlijk. Als u als 'gids' met een groep – en dat is natuurlijk het meest aantrekkelijk – deze wandeling loopt, is het aan te bevelen de tekst van tevoren door te lezen en een selectie te maken van teksten die u in ieder geval wilt gebruiken. Natuurlijk is vertellen te verkiezen boven voorlezen. Een kaartje (zie ommezijde) toont de route en de twintig locaties onderweg.

Wij, de samenstellers van deze wandeling, nodigen degenen die deze wandeling lopen nadrukkelijk uit om ons suggesties, correcties en andere opmerkingen toe te sturen. Deze armenzorgwandeling is een *work in progress*.

Veel plezier – ondanks de ernst van het onderwerp!

Marian Hoek van Dijke
Willem van der Meiden
mei 2011

Diaconie Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage
Stek – stichting voor stad en kerk

Parkstraat 32
Postbus 371
2501 CJ Den Haag
T 070 318 16 16
E info@steknet.nl.

Deze beschrijving is te downloaden
via www.diaconiedenhaag.nl onder actueel.

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

1. Startpunt: Lukaskerk – Om en Bij 2



Bedéling: voedsel, brandstof, kleding en levensmiddelen

In de hal van de Lukaskerk hangt het bordje van de diaconale bakkerij die vroeger in de oude Lukaskerk, om de hoek, gevestigd was. De bakkerij was hét symbool van de bedéling: de doelstelling om armen te voorzien van de eerste levensbehoeften. In 1575 nam de Nederduits-Gereformeerde Diaconie

katholieke armenzorginstellingen over. Inkomsten ontving de Diaconie van collecten, in de kerk, maar soms ook op straat in de stad, als het stadsbestuur dat goed vond. Verder had de Diaconie inkomsten uit huuropbrengsten en uit legaten. Omdat destijds alle armen werden ondersteund, had de Diaconie eigenlijk altijd geldgebrek en moest zij bijzondere middelen inzetten om aan geld te komen, zoals het tentoonstellen van een olifant in 1634. Er waren soms loterijen, komedies en kermissen, niet altijd tot vreugde van het vrome volk zelf. Regelmatig beperkte de Diaconie haar bedéling tot de eigen leden vanwege geldgebrek en dan moest de overheid te hulp schieten. De burgemeesters schonken in 1716 duizend ton turf aan de Diaconie. Armen werden ondersteund met turf en kleding in de winter, soep, bier – want water was niet gezond – en brood. Er waren armen in weeshuizen, ziekenhuizen, opvanghuizen van ouden van dagen en er waren zogeheten thuiszittende armen.

Diakenen

De hervormde gemeente kent tot op de dag van vandaag het ambt van diaken. Diakenen zijn vrijwilligers, verantwoordelijk voor het verwerven van voldoende middelen, zij zien toe op de armenzorg van de kerk en controleren degenen die voor ondersteuning in aanmerking willen komen. Kwartierdiakenen, we zouden ze nu wijkdiakenen noemen, hielden toezicht in een bepaalde wijk van de stad. Naarmate de stad groeide, nam het aantal kwartierdiakenen toe. In 1813 telde Den Haag 41.000 inwoners, van wie 18% op of onder de armoedegrens leefde en afhankelijk was van enige vorm van ondersteuning.

Brood en eigen bakkerij

Hier, uit deze bakkerij, kwam vanaf 1855 het brood voor de thuiszittende armen, voor de 'gestichten', ook voor de niet-hervormde weeshuizen, het Israelitisch Armbestuur en voor de Idiotenschool om de hoek. De bakkerij was niet voor niets hier, in de nabijheid van de hofjes van Om en Bij en van het Oude mannen- en vrouwenhuis. De bewoners waren voor hun brood afhankelijk van de Diaconie en die berekende al snel dat een eigen

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

bakkerij waarschijnlijk voordeliger zou zijn dan het kopen van brood bij een plaatselijke bakker. Daarbij kon dan meteen de kwaliteit – niet te goed en niet te slecht – en het gewicht in de gaten worden gehouden. Toen de bakkerij het eerste boekjaar met 2000 gulden winst afsloot, bleek de opzet geslaagd. Het brood – voornamelijk roggebrood: tarwebrood was luxe – werd eenmaal per week door 'kwartiervrouwen' verdeeld onder de armen die er recht op hadden en verder geleverd aan weeshuizen en andere gestichten in de stad.

In 1911 was telkens een lid van de commissie voor de bakkerij aanwezig om toezicht te houden op het bakken van het brood en bij de uitdeling het gewicht en de kwaliteit te controleren. In 1961 sloot de Bakkerij, als laatste diaconale bakkerij in Nederland, haar deuren.

Toezicht op bedeelden

Bedeeld werd je niet zomaar. De bedeelden moesten vanaf het midden van de 19de eeuw 's zondags verplicht naar de Bethlehemskerk in de Breedstraat – nu afgebroken. De toen al 25 kwartierdiakenen controleerden niet alleen deze kerkgang, maar legden ook huisbezoeken af om te controleren op schoolgang (in de Hervormde school) en belijdenis van de kinderen en de zedelijke gedragingen van het gezin. Niet-complete gezinnen, samenwonenden en personen die sterkedrank verkochten, kregen in 1911 geen steun. Vrouwen die door hun man verlaten waren, konden ook naar ondersteuning fluiten. Zij droegen immers schuld aan hun situatie... Het College van Diakenen bestond in 1911 uit 33 leden, onder wie een advocaat-diaken en een administrerend diaken, 25 kwartierdiakenen en 6 regenten, belast met het bestuur der gestichten.

Verlaat de Lukaskerk en loop linksaf Om en Bij in. Al snel ziet u aan uw linkerhand de vijf straatjes die het hofje Om en Bij vormen.

2. Om en Bij



Hofjes

Hofjes zijn leefgemeenschappen met kleine woningen rond een binnentuin. Deze tuin is (was) vaak door middel van muren en een poort afgesloten van de openbare weg, waardoor de woningen niet zomaar te bereiken zijn.

Liefdadigheidshofjes stammen veelal uit de 17de en 18de eeuw. Er zijn er

nog enkele van in Den Haag. De stichting van zo'n hofje werd meestal betaald uit de nalatenschap of schenking van een vermogende dame of heer of door de kerk, zoals bij Om en Bij, gesticht door de Hervormde Diaconie.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

Hofjes Om en Bij

De gehele achttiende eeuw woonden er aanzienlijke en gefortuneerde Hagenaars op Om en Bij. In 1840 verkocht de laatste eigenaar van de buitenplaats het gebied aan de Commissie van Algemeen Beheer tot aanbouw van armenwoningen te 's-Gravenhage. Deze commissie, die nauw verbonden was aan de Diaconie van de Hervormde gemeente, had het plan opgevat om op deze plaats een aantal huisjes neer te zetten en die aan de Diaconie te verhuren. De Diaconie zou dan als bedéling deze huisjes gratis toewijzen aan hervormde Hagenaars, aan wie geen smetje kleefde en die al minstens twee jaar van de bedeling leefden. Zo onderscheidt dit hofje zich van tal van andere Haagse hofjes, die meestal door gefortuneerde Hagenaars waren gefinancierd en waar huur gevraagd werd aan de bewoners. Het plan werd in 1841 verwezenlijkt en 120 woningen in 5 rijen van 24 kwamen beschikbaar. Tot 1868 mochten de bedeeden er gratis wonen. Daarna moesten ze f 1,20 per week aan huur betalen. In 1882 werd het hofje uitgebreid met nog een rij van twaalf huisjes.

Waren aan de toelating al eisen verbonden, als de gelukkigen eenmaal in hun huisje woonden, werden ze bovendien streng in de gaten gehouden door de kwartierdiaken en een van de andere bewoners, de opzichter, die alle voorvallen moest doorvertellen aan de diakenen en een lid van de Commissie. Bij wangedrag werd de bewoner uit zijn huisje gezet. Pas in 1995 verkocht de Diaconie het complex aan de woningbouwvereniging Verbetering Zij ons Streven (VZOS), nu Haag Wonen.

Hervormd hoekje

Er ontstond een waar Hervormd hoekje – het meeste is inmiddels afgebroken. In de directe omgeving van dit hofje bouwde de Diaconie meer sociale inrichtingen: het Oude Mannen- en Vrouwenhuis (in 1855), de diaconale bakkerij, de Van Doeverenstichting voor gehuwde bejaarden en om de hoek het nieuwe hervormde weeshuis (in 1867).

Op nummer 111 is het kantoortje van Hilly Merx, als diaconaal werker verbonden aan de Lukaskerk. Zij heeft een wijdvertakt netwerk in de buurt, vooral van vrouwen, van wie velen ongedocumenteerd zijn. Zij ondersteunt, verbindt mensen met elkaar, zet projecten op waarin mensen zichzelf en hun eigen kracht en talenten (her)ontdekken. Hier niet ver vandaan is De Halte, een opvanghuis voor ongedocumenteerde vrouwen en hun kinderen die op straat zijn komen te staan en tijdelijk onderdak nodig hebben. In de Lukaskerk is elke donderdagmiddag een uitdeelpunt van de Voedselbank. Met de klanten van die Voedselbank worden diaconale projecten opgezet. Voedselbank Haaglanden deelt maandelijks 2300 voedselpakketten uit. Het aantal stijgt.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

Een pand dat niet meer opvalt, maar wel een belangrijke functie had, is onze volgende halte.

Ga op de eerstvolgende kruising staan op de brug. Voor u vindt u Zuidwal 96.

3. Zuidwal 96, woonhuis C.E. van Koetsveld.



Hier waren vanaf 1858 de idiotenschool en het bijbehorende gesticht van dominee Van Koetsveld gevestigd. Officieel: geneeskundig gesticht voor minderjarige idioten. De beroemde Haagse stadspredikant en later ook hofpredikant Van Koetsveld (1807-1893) richtte in 1855 de eerste Idiotenschool op in Den Haag. Op verschillende manieren kwam de predikant met idioten – destijds een normale term voor mensen, vaak kinderen, met een verstandelijke handicap – in aanraking. Hij betreurde het dat ze vaak thuisgehouden en zelfs verborgen werden. Vanaf het moment dat een dokter iemand idioot had verklaard, werd alle hoop op verandering of verbetering opgegeven. Van Koetsveld begon pas met de concretisering van zijn plannen na grondig onderzoek. Na veel pionierswerk kon in 1855 de Idiotenschool, waarvan koningin Sophie beschermvrouw was, geopend worden. Met elf leerlingen ging het onderwijs van start, maar in 1856 waren er al ruim dertig pupillen, tweedertig jongens, een derde meisjes. In 1857 opende ook een gesticht zijn deuren. School en gesticht kregen in 1858 onderdak in een nieuw pand aan de Zuidwal. Daar staan we nu. In de topjaren van de school en de instelling, aan het eind van de negentiende eeuw, waren er bijna honderd kinderen op de Idiotenschool. Het huisje lijkt er nogal klein voor, maar het loopt ver naar achteren door.

Ga over de brug (min of meer) rechtdoor de Hoge Zand in. Ga op de kruising linksaf de Lange Beestenmarkt in.

Onderweg passeert u de Hof van Wouw uit 1647, opgericht in opdracht van Cornelia van Wouw, de ongehuwde kleindochter van de Haagse burgemeester Jacobus van Wouw. In de 17 huisjes mochten en mogen enkel alleenstaande vrouwen met een laag inkomen wonen en het stichtingsbestuur bestaat nog steeds uit familieleden van Cornelia van Wouw. Soms staat de deur naar het hofje open.

Loop door tot nummer 17.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

4. Lange Beestenmarkt 17, woonhuis Abraham Capadose



We staan hier voor het voormalig woonhuis van Abraham Capadose (1795-1874), de oprichter van het eerste Nederlandse zondagsschooltje, dat in zijn woonhuis gevestigd was. Capadose had in 1836 in Zwitserland kennisgemaakt met het fenomeen zondagsschool. Na terugkomst raakte hij op een dag in gesprek met een tienjarig jongetje en vroeg hem hoe hij de zondag altijd doorbracht. Het antwoord inspireerde hem tot het oprichten van een zondagsschool. Op de eerste zondag stonden het jongetje en zijn zusje voor de deur, een week later namen ze vier vriendjes mee en na zes weken gaf Capadose wekelijks aan dertig tot veertig kinderen les. De zondagsschool deed meer dan godsdienstonderwijs alleen. De kinderen, die niet naar school gingen maar in de fabriek werkten, leerden er ook lezen, schrijven en rekenen. De start van de zondagsschoolbeweging was dus sterk sociaal bewogen. Wat een woonhuis was geweest, werd later een bordeel. Het grapje ging dat er in de Hof van Wouw heilige vrouwen woonden en in het pand ernaast gevallen vrouwen.

Loop door tot de hoek met de Prinsegracht en sla linksaf. Je komt dan langs Emmaüs, een bekende organisatie van Franse katholieke origine die zich inzet voor hulp aan de allerarmsten en herverdeling van welvaartsresten. Neem de tweede straat rechts, de Lange Lombardstraat en loop het eerste zijstraatje rechts in, de Korte Lombardstraat, tot nummer 7-11. Hier bevindt zich het Haags Pandhuis, onderdeel van de Gemeentelijke Kredietbank.

5. Korte Lombardstraat 11, Haags Pandhuis



Pandhuis en andere gemeentelijke voorzieningen

Lombard betekent pandhuis en de Lombardstraat heet dan ook naar het Haagse pandhuis dat er al eeuwen is gevestigd. Het woord komt van de Italiaanse streek Lombardije en is in het Nederlands verbasterd tot lommerd. Alleen de gemeenten Amsterdam en Den Haag hebben nog een eigen pandhuis, waar mensen contant geld kunnen lenen met een sieraad of gebruiksartikel als onderpand. Het is een onderdeel van de hedendaagse gemeentelijke armenzorg, die tegenwoordig geclusterd is in Den Haag Op

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

Maat. De gemeente biedt hulp bij schulden, helpt met leningen en omgaan met geld. Verder zijn er toeslagen en kortingen voor mensen met een laag inkomen en helpen sociaal raadslieden bij juridische problemen.

Gemeentelijke armenzorg

Vanaf 1770 had Den Haag een Burgerlijk Armbestuur voor huiszittende armen die niet gereformeerd waren, onder anderen katholieken dus. De Gemeentelijke Armeninrichting aan de Bleijenburg ontstond begin 19de eeuw. Hier werden arme lieden tewerkgesteld onder meer met vlas bewerken, weven, breien of naaien. Tevens was hier een spijskokerij aan verbonden waar men tegen betaling een maaltijd kon krijgen. Begin 19de eeuw kwamen er in de wintermaanden soms wel 1500 mensen per dag op de uitdeling van soep af. Er waren ook enkele verwarmde lokalen in de stad waar mensen konden bijkomen. Het eten was niet bepaald *haute cuisine*. Berucht was de Rumfordsche Soep, speciaal voor armen: krachtbouillon met gort, erwten, aardappelen, zout, azijn, stukjes brood en soms beendergelei.

Rond 1850 kende iedere stad armenvoorzieningen door kerkelijke, particuliere en gemeentelijke organisaties. Doordat deze drie langs elkaar heen werkten, kreeg de ene 'arme' veel, terwijl de andere 'arme' niets kreeg. De overheid begon daarom na te denken over haar rol in de armenzorg.

Het duurde echter tot de Algemene Bijstandswet, die in 1965 van kracht werd, voordat de rollen waren omgedraaid: de overheid is sindsdien verantwoordelijk voor de algemene bijstand, kerken en andere particuliere organisaties voor de bijzondere bijstand.

Loop terug naar de Lange Lombardstraat en ga rechtsaf.

Op nummer 15 stond vroeger Café Excelsior, een wat louche dansgelegenheid. In een vergaderzaal kwamen in 1872 tachtig leden van de Eerste Socialistische Internationale bijeen om na het echec van de Commune van Parijs de voortgang van de socialistische beweging te bespreken. Het liep uit op een scheuring tussen de socialisten – Karl Marx en Friedrich Engels – enerzijds en de anarchisten van Mikhail Bakoenin anderzijds.

Loop door tot de hoek van het Westeinde.

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

6. Armenscholen, hoek Westeinde 68A



Aan de weeshuizen, ook het hervormde weeshuis, waren altijd scholen verbonden. De hervormde weeshuisschool, laatstelijk aan de Koningstraat, heeft het ruim 300 jaar uitgehouden. Maar er waren ook 'gewone' hervormde armenscholen, voor de kinderen van bedeelde mensen. Het begin van de Armenschool was in het Sint-Nicolaasgasthuis in de Halstraat,

vanaf 1844. Hier, in dit gebouw, was vanaf 1895 de Armenschool gevestigd, bedoeld voor kinderen van bedeelde en onvermogenen. In 1899 werd de naam gewijzigd in Diaconieschool. Later werd het de Meester Schabergschool en zo heet de school nu nog. Er waren in Den Haag ook Waalse (Franstalige protestantse) en katholieke diaconiescholen.

Steek het Westeinde over. Loop onder de poort door tot nummer 101, het Stadsklooster St. Jozefs Bescherming.

7. Westeinde 101, katholieke armenzorg



Stadsklooster en Vincentiusvereniging

In 1848 kwam de jonge Vincentiusvereniging in het bezit van landgoed Swanesteijn en stichtte in de stallen de eerste katholieke school van Den Haag na het herstel van de katholieke hiërarchie in 1853. Vanaf 1861 verzorgden de broeders van Maastricht het onderwijs en zij namen hun intrek in het landhuis, dat vanaf dat moment een

klooster werd. In de tuinen om het landhuis werden in de jaren erna verschillende lagere scholen gebouwd: een kweekschool, een mulo en een handelsinstituut. De huidige St. Carolus basisschool stamt uit de periode 1890-1900. Inmiddels zijn alle scholen verzelfstandigd. De laatste broeder die les gaf op de Carolusschool nam in 1977 afscheid.

De Vincentiusvereniging is in 1833 ontstaan in Frankrijk met als doel het opsporen en helpen van mensen in nood. De afdeling in Den Haag begon in 1846 als eerste afdeling in Nederland. De doelstelling voor de leden was verdieping van het katholieke geloof door liefdadigheid.

Het Stadsklooster in Den Haag is nu een centrum van ontmoeting en inspiratie, waar broeders en gasten wonen, werken en bijeenkomsten organiseren vanuit de traditie van de Vincentiusvereniging en de Broeders

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

van Maastricht. Ook Mara, een van oorsprong katholieke instelling voor maatschappelijk activeringswerk, is hier gevestigd.

Nieuwe katholieke armenzorg

Over de Middeleeuwen komen we later nog te spreken. Na de Reformatie mochten katholieken een tijd lang geen eigen fondsen beheren voor de armenzorg. Rond 1700 verbeterde die situatie. In de 18de eeuw ontstond het idee om armen niet alleen materieel te ondersteunen, maar ook op te voeden. Begin negentiende eeuw kregen de diaconieën van de hervormden, gereformeerden, remonstranten en lutheranen gelijke rechten; de katholieke diaconie was hiervan echter uitgesloten. Katholieke armen kregen ondersteuning van de eigen armenzorg of van burgerlijke zorg. Vanaf 1853, het herstel van het bisschoppelijke bestuur, liep de ontwikkeling van katholieke armenzorg ongeveer gelijk op met die in de andere zuilen.

Loop onder de poort terug naar het Westeinde en sla linksaf. We lopen nu het Westeinde in tot nr. 9.

8. Amicitia - Burgerweeshuis



Hier, in gebouw Amicitia, werd in 1447 een Agnietenklooster gesticht voor vrouwen die in armoede leefden. Het werd een nonnenklooster met strenge leefregels. In de zestiende eeuw liep het aantal kloosterlingen langzaam terug, tot 24 op de rand van de Reformatie, in 1572. Na de Reformatie werd in het pand het Burgerweeshuis gevestigd, in 1579, met toestemming van de Staten van Holland en met behulp van een legaat van Crispijn en Agnyse van Boschuyzen. Eerder

zat het weeshuis in een pand in de Nobelstraat, waar nu het postkantoor staat. In het weeshuis kregen de kinderen onderwijs, meisjes kregen dienstjes en jongens leerplaatsen bij ambachtslieden. Er was veel aandacht voor en controle op hun zedelijke gedrag. In de zeventiende eeuw woonden hier gemiddeld zo'n 150 weeskinderen. Dat aantal liep later langzaam terug. Aan het Westeinde heeft het weeshuis tot begin twintigste eeuw bestaan, daarna is het verhuisd naar het Jozef Israëlsplein in Benoordenhout, naar wat nu het Renswoudehuis heet. Dit pand werd na 1920 een rooms-katholiek verenigingsgebouw, kwam later in het bezit van de gemeente en herbergt nu een appartementencomplex.

Steek de straat over naar de toren van de Grote of Sint-Jacobskerk.

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

9. Grote of Sint-Jacobskerk



Al in 567 stelde het concilie van Tours de regel in dat iedere katholieke gemeenschap aan armenzorg moest doen. Tot de dertiende eeuw hadden de armen een speciale positie in de kerk. Ze gaven de rijken gelegenheid om daden van naastenliefde te doen en stonden, door hun onthechting van aardse goederen, tussen hemel en aarde. Vanaf de twaalfde eeuw was de parochiële armenzorg georganiseerd in Heilige Geest-tafels of armentafels, beheerd door twee armenmeesters. Zij beheerden het geld dat zij kregen van de rijken en gaven

giften aan de armen, die als tegenprestatie een gebed wijdde aan de gulle gever.

De armenzorg in deze streken begon met de oprichting van het vrouwenklooster in Loosduinen in 1230. De nu protestantse Abdijkerk van Loosduinen is het oudste nog bestaande gebouw van Den Haag. Tafels van de Heilige Geest werden opgericht vanaf 1271. De Sint-Jacobskerk, die in 1276 parochiekerk werd, kende vier Heilige Geestmeesters. Hun taken omvatten het toezicht op het Heilige Geestaltaar in de kerk en het uitdelen van koren, brood, vlees, wijn, brandstoffen en andere eerste levensbehoeften aan ouderen, zieke en gebrekkige lieden plus hulpbehoevende vondelingen en weeskinderen. Voor bedlegerige en ernstig zieke armen werd een apart fonds ingesteld, ondersteund door Huiszittenmeesters. Ook kloosters en religieuze broederschappen hielden zich met armenzorg bezig.

Na de Reformatie werd deze kerk de belangrijkste hervormde kerk van Den Haag. Ze kreeg een kleine eeuw later concurrentie toen de Nieuwe Kerk aan het Spui werd gebouwd. Deze kerktoren herbergt nog een mooi verhaal. In augustus 1673 vond de zeeslag bij Kijkduin plaats waarin 'onze' vloot onder leiding van Michiel de Ruyter het opnam tegen de Engelse vloot. De altijd armlastige hervormde Diaconie liet tegen betaling toeschouwers toe op de toren van de Grote Kerk om deze zeeslag *live* te kunnen volgen. De opbrengsten waren voor de armen.

Ga – als u met het gezicht naar de toren staat – links de Torenstraat in en sla rechtsaf de Papestraat in. Neem de eerste straat links, de Oude Molstraat. Loop een flink eind door tot nummer 25. Hoog aan de gevel aan je rechterhand staat het opschrift 'Oude Mannenhuis'.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

10. Oudemannenhuis Oude Molstraat 25



Dit Oudemannenhuis voor 'behoefte en verarmde oude mannen' die tot de 'gereformeerde religie' behoorden, ging van start in 1773 en bestond tot 1979.

Daarvoor was hier het Sacramentsgasthuis gevestigd, in de tweede helft van de 15de eeuw opgericht door het Heilig Sacramentsgilde en bedoeld voor de verzorging van armlastige

zieken. Over dergelijke ziekenhuizen later meer.

Een oudemannenhuis was een tehuis waar mannen ouder dan zestig jaar hun laatste dagen konden slijten. Een oudemannenhuis is te beschouwen als een voorloper van een verzorgingshuis. Oudemannenhuisen werden voor het eerst gebouwd in de 16de eeuw, daarvoor waren er hofjes voor armere ouderen. In deze hofjes moesten de ouderen voor zichzelf zorgen. De huizen ontstonden omdat oudere mannen minder goed voor zichzelf konden zorgen dan vrouwen. De hofjes waren voortaan bijna uitsluitend bedoeld voor vrouwen. Wanneer zij niet goed voor zichzelf konden zorgen, waren er oude vrouwenhuizen die weer vaak werden gecombineerd met oudemannenhuisen. Net als de hofjes werden oudemannenhuisen vaak gebouwd als liefdadigheid, het wonen was meestal kosteloos en werd als een gunst beschouwd. De regenten verlangden dat de bewoners zich deugdzam gedroegen: zo was kerkbezoek verplicht en damesbezoek of dronkenschap verboden. Overtrad men de regels, dan volgde meestal huisarrest. De bewoners van oudemannenhuisen woonden meestal op een zaal waar ze slechts beschikten over een eigen slaapplaats.

De Diaconie had vanaf 1660 ook een oude vrouwen- en kindertehuis aan het Spui voor arme weeskinderen en behoeftige vrouwen. We komen daar straks op terug. Er was chronisch ruimtegebrek: in 1737 sliepen er liefst vier of vijf kinderen bij elkaar in een kribbe. Rond 1730 bood het tehuis al onderdak aan ruim vijfhonderd personen. In 1854 opende het oudemannen-en-vrouwentehuis aan de Zuidwal zijn poorten. Portretten van bewoners zijn bewaard gebleven. In 1882 fungeerden verschillende bewoners als model voor de jonge kunstenaar Vincent van Gogh.

Ook de katholieken kregen in de tweede helft van de negentiende eeuw een eigen verzorgingshuis. Aan de Blekerslaan, bij het huidige Westeinde Ziekenhuis, stond van 1855 tot 1955 het RK Oudeliendehuis.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

Keer terug, sla linksaf de Papestraat in, steek het Noordeinde over en ga via de Plaats naar de Gevangenpoort, Buitenhof 33.

11. Buitenhof 33, Gevangenpoort



Gevangenpoort

De Gevangenpoort werd gebouwd in de dertiende eeuw als een van de drie toegangspoorten tot het Binnenhofcomplex. Vanaf de vijftiende eeuw fungeerde het gebouw als gevangenis. De armen zaten in kleine koude cellen zonder daglicht en kregen nauwelijks te eten, voor de rijken waren er grotere, lichtere cellen. Zij konden tegen betaling maaltijden krijgen.

De meeste gevangenen zaten in de Gevangenpoort in voorarrest. In die tijd vond de overheid het onzin om misdadigers op kosten van de samenleving te onderhouden. De straffen bestonden dan ook meestal uit verbanning en anders uit een aframmeling of – in het ergste geval – de doodstraf. Deze laatste twee strafvormen werden in het openbaar voltrokken op het Groene Zoodje, naast de Gevangenpoort, de plek waar ook de gebroeders De Witt in 1672 gelynacht werden. In 1828 werd de functie van gevangenis opgeheven.

Coornhert: tuchthuizen

De Gevangenpoort is tevens de plaats waar theoloog, geleerde, humanist en kunstenaar Dirk Volkertsz. Coornhert (1522-1590) in 1567 zijn verhandeling *Boeventucht* schreef, met voorstellen voor een betere aanpak van het leeglopersprobleem. Hij werd door de Spaanse autoriteiten verdacht van sympathieën met Willem van Oranje en gevangengezet.

Coornhert zag ledigheid als hoofdoorzaak van bedelarij en misdaad. Een mens moest nuttig werk omhanden hebben. Er moesten tuchthuizen komen, gefinancierd door stadsbesturen en rijke burgers. Misdadigers en leeglopers zouden daar onder toezicht nuttig werk kunnen verrichten voor de gemeenschap. Ook zou geboefte ingezet kunnen worden bij aanleg en onderhoud van waterstaatwerken en als galeislaven op schepen.

Coornherts ideeën werden twintig jaar later gepubliceerd en vonden toen spoedig navolging in Amsterdam en enkele andere grote steden in Holland. In Amsterdam werden het Rasphuis en het Spinhuis opgericht. Deze werkhuizen herbergden veroordeelde misdadigers, bedelaars en vagebonden en probleemjongeren. Den Haag kende geen rasp- of spinhuis.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

Omdat hij als eerste kritisch en rationeel keek naar de toepassing van het strafrecht, is de Coornhert Liga voor strafrechthervorming naar hem genoemd.

Loop langs de Gevangenpoort de Hofweg in, die overgaat in het Spui, en stop bij Dudok. Aan de overzijde van de straat is de poort van het Binnenhof te zien.

12. Binnenhof, het Hof van Holland



Armen konden in de middeleeuwen bij de poort van het Binnenhof, het kasteel van de graven van Holland, wachten op een aalmoes, die op zon- en feestdagen werd verstrekt door de 'garsoen der aelmossen', een speciale dienaar van de graaf. Na afloop van de mis in de Hofkapel werden soms geld en kleding uitgedeeld. Ook zouden er een grote en kleinere 'stove' op het grafelijk hof

hebben gestaan. Een 'stove' was de algemene naam voor een verwarmd vertrek dat voor verschillende doelen kon dienen. Er konden armen en bedelaars worden opgevangen, maar het kon ook badvertrek zijn of een eufemisme voor een bordeel. In de tweede helft van de 15de eeuw zou er ook in de Nobelstraat een 'stove' zijn geweest die vermoedelijk wel voor de opvang van armen en bedelaars was bedoeld. Een 'stove' leek op een gasthuis, maar was alleen bedoeld voor tijdelijke opvang.

Bedelaars en landlopers

Bedelarij is van alle eeuwen. Bedelaars, daklozen, landlopers en vagebonden – ze kwamen vaak in Den Haag, want er viel hier veel te halen. De kloof tussen arm en rijk was in Den Haag groot en is dat altijd geweest tot op de dag van vandaag.

Om een impressie te geven: tussen 1670 en 1672 werden in Den Haag 125 bedelaars opgepakt, onder wie 24 vrouwen. Een kwart was afkomstig uit Nederland, een derde uit België of Frankrijk, de rest uit andere Europese landen. Niet-Hagenaars konden geen beroep doen op de voorzieningen van b.v. de Diaconie. De Nederlandse bedelaars kwamen dus niet uit Den Haag. De leeftijd ligt tussen 13 en 78 jaar, met als opvallende uitzondering een Schotse vrouw van 97 (die na haar bekentenis werd gesommeerd om te vertrekken). De meesten kregen 3 of 6 jaar verbanning of kwamen in het tuchthuis terecht, waar zij werkend hun verblijf moesten verdienen.

Over de redenen voor hun bedelarij zeiden zij niet veel. Engeltje Paulus uit Holstein, 28 jaar, gaf toe uit armoede te hebben gebedeld. Jean des Crots uit Ronans, 24 jaar, was hier gekomen om te werken, maar bekende uit

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

gebrek aan werk soms te hebben gebedeld. Een bijzonder geval was Jannetje Peerls van Middelburg, een meisje van 14 jaar. Ze bekende haar bedelarij en tevens dat ze in manskleren had gedanst. Ze had zich aan de dienaars van justitie voor metselaar uitgegeven. Er zijn weinig gegevens over de plaatsen waar werd gebedeld. In een enkel geval werden de koetsen in het Voorhout vermeld of het Achterom. Deze plaats, bij het Binnenhof, is vanouds een bedelplek. De bedelaars sliepen, zoals zoveel zwervend volk, in schuiten of hooibergen. Mensen met een zogeheten vuilbrief – het bewijs dat ze een besmettelijke ziekte hadden – was het toegestaan om te bedelen.

Den Haag is eeuwenlang een garnizoensstad geweest. Daarom is er ook altijd veel overlast geweest van rondzwervende verarmde soldaten en trof de overheid maatregelen om hun aantal te beperken, voor hen te zorgen als ze ziek waren of hen de stad uit te zetten. Kinderen en weeskinderen van soldaten hadden recht op opvang en kregen die ook.

Loop verder over het Spui tot de Nieuwe Kerk.

13. Omgeving Nieuwe Kerk



Het armoedecijfer lag in de middeleeuwen hoog. Er zijn enkele cijfers bekend. In 1481 waren van de 7000 à 8000 inwoners 1400 Heilige Geestarmen. Twee jaar later waren 2200 mensen van aalmoezen afhankelijk. In beide gevallen dus zo'n 20% van de bevolking.

Een groot deel van het oude centrum komt al voor op de oudste topografische kaart van Den Haag, die van Jacob van Deventer uit omstreeks 1545. Aan de rand van dit gebied lag destijds het Padmoes, op de plaats waar nu de Nieuwe Kerk staat. Het Padmoes, dat uitkwam op het Spui, was een van de armste delen van het dorp Die Haghe. Het was een buurt van krotten, gangen, stegen en sloppen, die een slechte reputatie genoot, ook vanwege de prostitutie die hier gevestigd was. De dichterpredikant Johannes Vollenhove had er, na de bouw van de Nieuwe Kerk, weinig goede woorden voor over: "Weleer stond Padmoes hier, een slijknest, nutst vergeten...". In 1649 werd de eerste steen gelegd voor de Nieuwe Kerk. Daarvoor moest het Padmoes grotendeels worden afgebroken.

In de 17de eeuw ging de Gedempte Gracht deel uitmaken van een steeds groter wordende 'Joodse Buurt'. Joden vormden overal in Europa een kwetsbare minderheid en zij werden in de meeste landen vervolgd, om godsdienstige of om economische redenen. Lange tijd mochten zij slechts enkele beroepen uitoefenen en voor de armere joden betekende dat vaak

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

'straathandel'. Deze uit Polen en Duitsland afkomstige joden woonden veelal in deze buurt en konden hun geld alleen verdienen met de koop en verkoop van oude kleren, lompen, schoenen, oud ijzer en dergelijke. In 1627 werd door het stadsbestuur van Den Haag voor deze handel de Voldersgracht als handelsplaats aangewezen. Het kwam goed uit dat in deze buurt ook goedkope woningen lagen. Zo ontstond hier de Joodse Buurt waar uiteindelijk meer dan de helft van de bewoners joods was. In deze buurt nam de bevolking toe en de huizen waren na verloop van tijd zo dicht op elkaar gebouwd dat er niet of nauwelijks daglicht binnen kon komen. Het sanitair was beperkt tot een enkele pomp en een privaat voor gezamenlijk gebruik. De woningen waren meestal slecht gebouwd. Zo'n woningcomplex werd 'gang' of 'poort' genoemd en als het groter was een 'hofje'.

Een groot probleem vormden de sloppen in de omgeving van de Gedempte Gracht, tot 1825 nog een open gracht midden in de joodse wijk. Saneringsplannen waren er wel, maar ze werden zelden ten uitvoer gebracht. Ondanks het feit dat het water van de gracht één groot riool was, werd het door vele bewoners als drinkwater gebruikt. Tal van cholera- en tyfusepidemieën waren het gevolg. Pas in 1924, toen de sloopwerkzaamheden voor de aanleg van de Grote Marktstraat al in volle gang waren, werd met de sanering een begin gemaakt.

Loop door de tuin rond de Nieuwe Kerk naar de achterzijde en stop bij het graf van Spinoza.

14. Spinoza – armenzorg en Verlichting



Verlichting en armenzorg

Tot de denkbeelden van de Verlichting behoorde de gedachte dat niet de kerk maar de overheid verantwoordelijkheid zou nemen voor de armenzorg. Ze kon die combineren met vernieuwing van het onderwijs en vergroting van de toegankelijkheid van het onderwijs voor zo veel mogelijk mensen. Dat armoede voortkomt

uit gebrek aan scholing en dat onderwijs bijdraagt aan de vorming van oppassende en fatsoenlijke staatsburgers, is een typerende gedachte uit de Verlichting. De verlichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784 door een doopsgezinde dominee, zette zich in voor onderwijsvernieuwing en de productie van goedkope uitgaven voor scholen. Het woord 'algemeen' in de naam betekent 'gemeen', oftewel 'het gewone volk'. Onderwijs is hét middel tegen armoede – een nog altijd

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

actuele gedachte. Toen de Verlichting in Nederland politieke macht kreeg, na de patriottische revolutie in 1795, kwam het dan ook al snel tot een nieuwe Armenwet, in 1801, die de overheid een veel grotere rol gaf in de armenzorg. De kerken waren er fel tegen gekant en de wet heeft nog geen jaar standgehouden.

Spinoza

Benedictus de Spinoza, of Baruch d'Espinosa, de Amsterdamse joodse filosoof, ligt hier begraven. De Nieuwe Kerk, gebouwd in 1656, was weliswaar bedoeld voor gebruik door de hervormde gemeente, maar was als alle kerken tot 1810 eigendom van de burgerlijke gemeente. Het kerkhof was dan ook een algemene begraafplaats. Spinoza, gestorven in 1677, heeft geschreven dat armenzorg nodig is, 'niet vanwege het belang van de armen, maar met het oog op het nut van het algemeen'. Een typische gedachte van de vroege Verlichting: armoede is een maatschappelijke schande en het algemene belang vergt dat we armen verzorgen en van hun armoede afhelpen.

Neem de achteruitgang van de tuin en sla linksaf (rechts op de muur hangt het plakkaat ter herinnering aan de circa 11.000 weggevoerde Joden uit Den Haag). Neem de eerste weg links, St. Jacobsstraat, en meteen de eerste rechts en daarna weer rechts, de Amsterdamse Veerkade. Steek over bij nummer 15, het voormalige Sint-Nicolaasgasthuis.

15. Amsterdamse Veerkade 15, Sint Nicolaasgasthuis



Sint Nicolaasgasthuis

Het eerste Sint Nicolaasgasthuis stond vanaf 1385 (anderen houden het op 1355) in de buurt van de Grote Kerk en was bedoeld voor arme en zieke personen die niet in staat waren om de kost te winnen. Ook behoeftigen buiten het gasthuis konden worden gesteund, evenals verarmde dienaren van het Hof van Holland. Het gasthuis begon waarschijnlijk klein: in het midden van de 14de eeuw telde Den Haag in totaal nog maar duizend inwoners.

Inkomsten voor het gasthuis kwamen uit giften, legaten (o.a. van een Scheveningse kaper) en belastingen. Daarnaast waren er inkomsten uit de verkoop van lijfrenten, de opbrengsten van een eigen boerderij en visopbrengsten uit de Hofvijver. In 1904 verhuisde het gasthuis naar deze locatie aan de Amsterdamse Veerkade; de oude

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

gevelsteen is meegenomen. Het gasthuis sloot in 1964. Nu is het gebouw in gebruik door een begeleid-wonenproject voor studenten.

Andere armenziekenhuizen

Een tweede, eveneens middeleeuws, gasthuis was het Sacramentsgasthuis, nu Oude Molstraat, waar we al langs kwamen. De andere twee armenziekenhuizen waren meer specifiek: het Leprooshuis aan het Zieken, niet ver hier vandaan, en het Pesthuis aan het Slijkeinde, achter het huidige Westeinde Ziekenhuis. In de zeventiende eeuw waren dit dé sloppenwijken van Den Haag.

Het Pesthuis aan het Slijkeinde was een mooi gebouw met fraaie tuin aan de rand van de stad. Nog tot 1663 waren er pestepidemieën in Den Haag. Er was plaats voor circa 70 personen. Later werd de kapel van het gebouwencomplex ingericht als Dolhuis, niet alleen voor krankzinnigen, maar ook voor mensen die leden aan drankzucht of personen die zich naar de heersende maatstaven zedeloos gedroegen. Het regime was vergelijkbaar met dat van een gevangenis.

De bewoners van het Leprooshuis aan het Zieken droegen speciale kleding en een klepper en hadden slechts toegang tot een afgebakend terrein. Zij moesten 'vuilbrieven' bij zich dragen om bedéling te krijgen en te mogen bedelen. Daar werd ook misbruik van gemaakt. Rond 1700 werd het een Proveniershuis (een huis voor kostgangers) en in 1826 is het gesloopt.

Loop door en ga op de eerstvolgende kruising rechtsaf de Wagenstraat in. Al snel aan de rechterkant vindt u het Leger des Heils, op nr. 102.

16. Wagenstraat 102



Leger des Heils

Op 8 mei 1887 was de eerste Nederlandse samenkomst van het Leger des Heils. De publieke opinie over het Leger des Heils kreeg in de strenge winter van 1890 een positieve wending. Als christenen voelden de heilssoldaten zich betrokken bij de

honderden dak- en thuislozen die te lijden hadden van de extreme kou. Ze openden de deuren voor hen en het maatschappelijk werk van het Leger was begonnen. Het Leger is uitgegroeid tot een organisatie met duizenden vaste medewerkers en vrijwilligers. Met een directe en energieke aanpak verlenen zij hulp aan mensen in onze samenleving die daar behoefte aan hebben, ongeacht hun religieuze achtergrond. Alcohol-

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

en drugsverslaafden, dak- en thuislozen, prostituees en veel (andere) slachtoffers van uitsluiting. Het Leger des Heils is een typisch 19de-eeuwse vorm van de combinatie van evangelisatie en liefdadigheid die is uitgegroeid tot een moderne en onmisbare organisatie.

Als onderdeel van een landelijke afspraak uit 2006 is Den Haag gestart met Den Haag Onderdak. Het grootste deel van de Haagse daklozen had in 2010 onderdak moeten hebben. Den Haag telt ongeveer 2000 dak- en thuislozen. Een kwart van hen heeft wel een dak boven het hoofd, maar geen thuis: zij hebben een plek in een van de 100 voorzieningen in de stad. De resterende 1500 daklozen verblijven in de dag- en nachtopvang, zwerven rond of overnachten op openbare plaatsen in de stad.

Dak- en thuislozen hebben dikwijls verschillende problemen tegelijk. Zij zijn vaak verslaafd aan drugs of alcohol, hebben psychiatrische problemen, een minimaal inkomen of zelfs schulden en geen werk en geen huisvesting. Er zijn nog tal van andere instellingen die in Den Haag aan daklozenopvang doen, zoals de Kesslerstichting en Parnassia.

Loop door tot aan de linker kant, waar op nr. 101-103, de voormalige Synagoge, nu een moskee te zien is.

17. Moskee Al Aqsa, Wagenstraat 101 – islamitische armenzorg



Islamitische visie op armenzorg

Een van de vijf 'zuilen' van de islam heet de 'zakat' en bepaalt dat een moslim een bepaald percentage van zijn bezit moet afstaan als aalmoes. Het is een soort armenbelasting, die meestal wordt gebruikt om maatschappelijke en vrijwilligersorganisaties te

bekostigen. In het dagelijks leven is de 'sadaqa' belangrijker: liefdadigheid, niet verplichte, maar vrijwillige giften. Het geven van 'sadaqa', vooral wanneer geven moeite kost, is een religieuze verdienste. 'Sadaqa' is bijvoorbeeld het geven van maaltijden aan bedelaars, arme en oude burens, speciaal op vrijdag of tijdens de Ramadan, het delen van vlees van het offerdier met armen. Maar ook kleine vormen van 'sadaqa' zijn mogelijk: het delen van brood, snoepjes, nootjes bij de moskee, op straat, op begraafplaatsen aan bedelaars en kinderen.

Deze moskee aan de Wagenstraat is een gebedshuis waar je op het mededogen van mensen niet vergeefs een beroep doet. Een krantenartikel in 2008 wijst op het verschijnsel van bedelende vrouwen uit Oost-Europa – met hoofddoek en jonge kinderen – die opduiken bij Nederlandse moskeeën. Het is op de Balkan en in Turkije en Marokko een bekend

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

fenomeen, net als bij kerken in Italië en Spanje. Maar tot voor kort was het in Nederland onbekend. Vrijdagen en islamitische feestdagen zijn favoriet bij de vrouwen. Doordat dan meer mensen naar de moskee gaan, is de kans groter om gulle gevers te treffen.

Saillant detail: tot de Tweede Wereldoorlog was in dit gebouw de grootste synagoge van Den Haag gevestigd.

Loop een stukje terug en neem de eerste zijstraat rechts, de Nieuwe Molstraat, en weer de eerste weg links, de Paviljoensgracht. Aan de overkant, op Paviljoensgracht 51, is het oudste nog bestaande hofje van Den Haag, het Heilige Geesthofje. Het hofje is gebouwd in 1616 in een carré van ca. 46 bij 46 meter om een binnentuin en heeft vier vleugels. In 1647 is de toegang verbouwd tot een poortgebouw waarbij boven de poort een regentenkamer werd opgenomen. Op Paviljoensgracht 72 woonde Spinoza. De eerste weg rechts is de Doubletstraat.

18. Doubletstraat



De Doubletstraat was en is een van de straten in Den Haag met raamprostitutie. De straat werd wel 'de Wallen van Den Haag' genoemd. Prostitutie – in de Middeleeuwen tamelijk openlijk beoefend – kwam vanaf de Reformatie in een grijze maatschappelijke gedoogzone terecht. Felle bestrijding op grond van morele

en hygiënische argumenten ging gepaard met een oogluikend toestaan van raam- en tippelprostitutie. Dat gold ook voor Den Haag, waar met harde hand is geprobeerd de raamprostitutie, ook hier in de Doubletstraat, terug te dringen. De bestrijding van prostitutie is weliswaar met wetgeving gestut, maar de uitvoering ervan is altijd een zaak geweest van de gemeenten. De herkomst van de prostituees van de laatste jaren laat zien dat deze vrouwen vooral ongedocumenteerde vrouwen uit Oost-Europese landen en andere delen van de wereld zijn. Velen van hen zijn het slachtoffer van vrouwenhandel en andere vormen van exploitatie. Daarom is er extra aandacht van de politie en is er welzijnswerk ontwikkeld vooral gericht op de opvang van deze zeer kwetsbare en vaak arme groep.

Ga aan het eind van de straat linksaf en weer rechtsaf. Steek de eerstvolgende brug over naar de Hooftskade en stop meteen op de hoek bij nummer 1.

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

19. Hoofthoek 1 – hervormd weeshuis



We staan hier bij het voormalige Nederduits-Hervormde Weeshuis. Den Haag kende verschillende weeshuizen, waarvan het Burgerweeshuis uit 1564 het oudste was. We kwamen er langs bij het Westeinde. Dit hervormde weeshuis begon op het Spui in 1659 als tehuis voor oudere vrouwen en arme wezen en werd hier in 1867 gevestigd. Het werd opgeheven in 1962. Verder waren er nog: het

Waalse weeshuis aan de Uilebomen, het Rooms-katholieke Weeshuis aan de Warmoezierstraat, en het Evangelisch-Lutherse weeshuis aan de Lange Lombardstraat. Duizenden weeskinderen zijn in deze instellingen in de loop der eeuwen opgevangen. Er was ook een joods weeshuis, eerst aan de Stille Veerkade, later aan de Pletterijstraat. Joodse wezen konden met het oog op het spijswetten namelijk niet worden ondergebracht in een ander weeshuis.

Boven de ingang van het Diaconie Oude Vrouwen- en Kinderhuis aan het Spui stond de fraaie spreuk:

*Twee Kroonen zijn van God berijdt
Den Armen der Lijtzaamhijdt
Den Ricken der Mildaedigheid.*

Met andere woorden: armen, schik je in je lot en wacht af welke barmhartigheid de rijken je zullen bedélen. De wezen droegen uniformen: een buis of rok met een witte bies op de linkerschouder, een nummer op de rechtermouw en blauwe kousen. Zo was je dus wel herkenbaar in de stad. De jongens kregen les in schoen- en kleermaken, de meisjes in naaien en kantwerken. Je verliet het weeshuis als je een baantje of dienstje had gevonden. In het weeshuis heerste een streng regime, inclusief lijfstraffen.

Loop met het water mee rechtsaf – sta even stil op de hoek, op de grens van oude en nieuwe armoede, en werp een blik rechtdoor de Schilderswijk in, een hedendaagse krachtwijk – en ga dan naar de Lukaskerk, eindpunt van deze wandeling, Om en Bij 2.

Van bakkerij tot Woodstock **Historische armenzorgwandeling Den Haag**

20. Woodstock – oude en nieuwe armenzorg



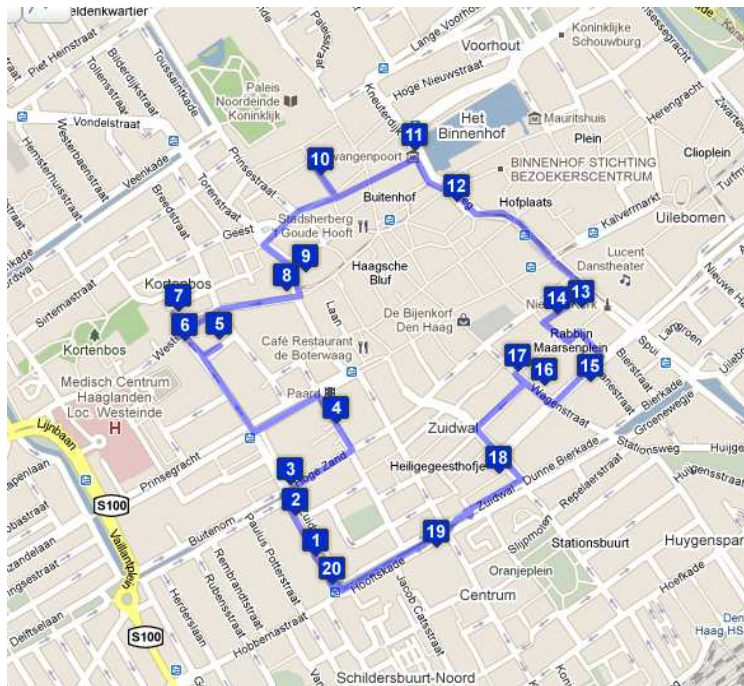
We zijn terug bij de Lukaskerk en bij Woodstock, een woonvoorziening voor dak- en thuislozen van Parnassia, op de plaats waar vroeger de Lukaskerk stond en de diaconale bakkerij waar we mee begonnen. Hier om de hoek begint de Schilderswijk,

een van de krachtwijken van oud-minister Ella Vogelaar, een grote en zeer multiculturele wijk met tal van problemen en veel armoede, maar ook met tal van originele projecten die mensen met elkaar verbinden en op eigen benen leren staan. Van bakkerij naar Voedselbank – eeuwenlang omzien naar armen in Den Haag.

Van bakkerij tot Woodstock

Historische armenzorgwandeling Den Haag

Route



Duizend jaar Haagse armenzorg in twee uur